

Iseljavanje mladih iz Hrvatske: odrednice i trendovi

Kocijan, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:263328>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Preddiplomski studij engleskog jezika i sociologije

Karla Kocijan

Iseljavanje mladih iz Hrvatske: odrednice i trendovi

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2022.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Katedra za sociologiju
Preddiplomski studij engleskog jezika i sociologije

Karla Kocijan

Iseljavanje mladih iz Hrvatske: odrednice i trendovi

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Željko Pavić

Znanstveno područje: društvene znanosti; znanstveno polje: sociologija;
znanstvena grana: posebne sociologije

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem pod punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno izradila i da u njemu nema preuzetih dijelova tekstova tuđih radova bez označenog izvora.

Vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj završni rad u mrežnoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 2. rujna, 2022.

Karla Kajani

0122232201

Ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Republika Hrvatska je u 20. stoljeću bila pogođena masovnim valovima iseljavanja što se odrazilo na njezino stanje danas. Posljednji val iseljavanja započeo je 2008. godine svjetskom gospodarskom krizom. Ulaskom u Europsku Uniju taj se val iseljavanja pojačao te se sve više mladih odlučuje na život u inozemstvu. Nezadovoljstvo današnjim ekonomskim, gospodarskim i društvenim stanjem u Republici Hrvatskoj motivira mlade da pronadu bolji život izvan domovine, što ima značajne posljedice za Hrvatsku. Kako je hrvatski narod podložan migracijama, često se stvaraju novi trendovi iseljavanja te brojke iseljenih stanovnika rastu. Cilj je ovog rada utvrditi temeljne odrednice iseljavanja mladog stanovništva i trendove iseljavanja koji zahvaćaju Hrvatsko stanovništvo.

Ključne riječi: Republika Hrvatska, iseljavanje, odljev mozgova, trendovi, posljedice iseljavanja

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. OPĆENITO O ISELJAVANJU IZ HRVATSKE.....	2
3. ODREDNICE.....	3
3.1 ODLJEV MOZGOVA.....	4
3.2 POTISNI FAKTORI.....	6
3.3 PRIVLAČNI FAKTORI.....	7
3.4 POSLJEDICE ODLJEVA MOZGOVA.....	8
4. TRENDVI ISELJAVANJA.....	9
4.1 ISELJAVANJE MLADIH RADI STUDIRANJA.....	9
4.2 ISELJAVANJE MLADIH U IRSKU.....	10
4.3 ISELJAVANJE MLADIH U NJEMAČKU.....	12
5. POSLJEDICE ISELJAVANJA.....	14
6. ZAKLJUČAK.....	16
7. POPIS LITERATURE.....	17

1. UVOD

Republika Hrvatska je od 20. stoljeća podložna migracijskim valovima, što je uvelike utjecalo na njezinu populacijsku sliku. Današnja slika stanovništva Hrvatske rezultat je kretanja stanovništva i ključnih događaja koji su se dogodili kroz stoljeća, ali su u njezinom formiranju glavnu ulogu imali događaji iz prethodnog stoljeća (Nejašmić, 2014). Gospodarska kriza 21. stoljeća i slab društveni razvoj utjecali su na mentalitet današnjih generacija, koje rješenja na svoje probleme traže izvan RH.

Zbog ekonomskih, gospodarskih i društvenih problema, sve više građana, najviše mladih, odlučuju otići u inozemstvo u potrazi za boljim životom i novim prilikama. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2020), iz Hrvatske se 2019. odselilo 40.148 osoba, većinom mlado, radno sposobno stanovništvo, a taj je broj neslužbeno i izrazito veći. Jedan od bitnih razloga iseljavanja je neravnomjerni društveno-gospodarski razvoj (Nejašmić, 2014). Kako se globalizacija brzo odvija, Hrvatska zapravo zaostaje za drugim državama, te ne stvara dovoljno društvenih i ekonomskih prilika za svoje stanovnike. Veliki problem nastaje odlaskom visokokvalificiranog stanovništva iz Hrvatske, te se zbog toga smanjuje njihov doprinos njezinom razvoju.

Važni čimbenici, poput dostupnosti transportnih sredstava i tehničko-prometne revolucije, utjecali su na motivaciju stanovnika da traže bolju zaradu i život u inozemstvu, tako u Hrvatskoj odlazak mladih postaje normalna stvar koja se sama po sebi razumije (Nejašmić, 2014). U usporedbi sa drugim razvijenijim državama, kao što su Irska i Njemačka, Hrvatska ne pruža mladima dovoljno prilika za razvoj i profesionalno napredovanje i stoga mladi sve češće razmišljaju o odlasku u inozemstvo. Svrha je ovog rada utvrditi odrednice, odnosno specifične razloge zbog kojih mladi odlučuju otići iz Hrvatske. Također je bitno utvrditi pojam tzv. odljev mozgova i faktore koji utječu na odlazak visokokvalificiranog stanovništva iz države, pri čemu se naglasak stavlja na manjak prilika za osobni i profesionalni razvoj u Hrvatskoj. Uz to je bitno spomenuti kako odljev mozgova utječe na cjelokupno stanje Hrvatske. Zatim će se analizirati migracijski trendovi koji su trenutno aktualni među hrvatskim stanovništvom. Naposljetku, istaknut će se kako iseljavanje stanovnika utječe na populacijsku sliku, te na ekonomsko, gospodarsko i društveno stanje Hrvatske.

2. OPĆENITO O ISELJAVANJU IZ HRVATSKE

Tijekom 20. stoljeća iz Hrvatske se iselilo oko 2,3 milijuna ljudi. Od 1900. do 1948. godine 940.000, od 1948. do 1991. godine 860.000 te od 1991. do 2001. godine 500.000 ljudi (Nejašmić, 2014). Iseljavanjem reproduktivno najvažnijih dobnih skupina došlo je do sužavanja fertilnih kohorti, a kao posljedica toga došlo je do smanjenja rađanja i povećanja smrtnosti (Nejašmić, 2014). Prirodna depopulacija u Hrvatskoj uzrokovana je djelovanjem više različitih čimbenika, ali najvažniji čimbenik je snažno iseljavanje (Nejašmić, 2014).

Naime, u zadnjih nekoliko godina Hrvatsku su zahvatile jake ekonomske migracije (Šola i Bičvić, 2018). Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, njezini su stanovnici ostvarili pravo slobode kretanja, što je rezultiralo masovnim odlascima koji se nastavljaju i danas (Šola i Bičvić, 2018). Posljednji val iseljavanja, koji je započeo svjetskom krizom 2008. godine i još uvijek traje, prouzročen je uglavnom ekonomskim i političkim faktorima, ali se iseljavanje smatra dobrovoljno (Šola i Bičvić, 2018). Veliki broj ljudi se iseljava radi poboljšanja kvalitete života, a gospodarski čimbenici, dostupnost prijevoznih sredstava i tehnološka revolucija neki su od faktora koji su utjecali na porast broja iseljenika (Šola i Bičvić, 2018).

Nakon ulaska u Europsku uniju, Hrvatska se suočava sa sve većim negativnim migracijskim saldom zbog posljedica globalne ekonomske krize (Potočnik i Adamović, 2018). Prema Državnom zavodu za statistiku (2017), u trećem emigracijskom valu koji je trajao od 2006. do 2016. otišlo je 164 073 stanovnika, a kroz godine je broj iseljenih stanovnika rastao: od 7.962 u 2006., preko 12.699 u 2011. do 36.436 u 2016. godini (Potočnik i Adamović, 2018). Trajanje iseljavanja iz Hrvatske još od sredine prošlog stoljeća utjecalo je na generacije mladih koje su odgajane sa sviješću da postoji kontinuitet iseljavanja iz Hrvatske (Potočnik i Adamović, 2018). Manji dio današnje generacije mladih koji žive u Hrvatskoj iskusio je život u inozemstvu tijekom odrastanja, ali također imaju znanje o nekim aspektima migracije zbog članova njihove šire obitelji, prijatelja ili roditelja koji imaju iskustvo života izvan Hrvatske (Potočnik i Adamović, 2018). Kako ističu Potočnik i Adamović, takav način odrastanja može biti motivirajući za mlade koji već razmišljaju o odlasku iz Hrvatske zbog nezadovoljstva obrazovnim sustavom, položajem mladih na tržištu rada i društveno-političkim događajima. Kao što je već spomenuto, pojedinci se sve češće odlučuju na iseljavanje radi poboljšanja kvalitete života. Mladi se najčešće iseljavaju u potrazi za boljim obrazovanjem i boljim šansama za pronalazak posla (Potočnik i Adamović,

2018). Prema podacima Eurobarometra o mladima u Europi (2016.) prosječno 32% mladih Europljana želi studirati, usavršavati se ili raditi u drugoj europskoj zemlji. Najveći broj mladih Europljana koji razmišljaju na ovakav način dolazi iz Švedske (57%), Cipra (55 %), Finske (53%), Estonije (52%) i Malte (51&). Mladi iz Hrvatske se nalaze pri dnu ove ljestvice, ali oni o preseljenju u inozemstvo radi obrazovanja ili zapošljavanja razmišljaju u skladu s europskim prosjekom, koji iznosi 32% (navedeno prema Potočnik i Adamović, 2018).

3. ODREDNICE

Jerić (2019: 26) navodi kako su „u istraživanju Hrvatske udruge poslodavaca među hrvatskim iseljenicima o razlozima odlaska iz Republike Hrvatske ispitanici kao glavne razloge odlaska naveli neorganiziranu i loše vođenu državu, nesposobne političare i stranke bez vizije, beznađe, nepotizam, korupciju i kriminal, nepostojanje perspektive za obitelj, rastući primitivizam, vjerska netolerancija i nacionalizam, izostanak promjena u državi i drugo“. Nadalje, jedna od glavnih odrednica migracije nemogućnost je pronalaženja posla u struci. Prema istraživanju Hrvatske gospodarske komore, stopa nezaposlenosti mladih u Hrvatskoj vrlo je visoka, a svaka druga mlada osoba (ispod 25 godina) koja aktivno sudjeluje na tržištu rada trenutno je nezaposlena. Mladi su u nepovoljnom položaju na tržištu rada, što je uzrokovano nedostatkom iskustva i neusklađenosti obrazovnog sustava s tržištem rada (Jerić, 2019). Godine 2018. stopa je nezaposlenosti u Hrvatskoj u dobnoj skupini do 25 godina iznosila 22,7%, što je pri vrhu prosjeka Europske unije (Jerić, 2019). Zbog toga nastaje veliki problem vanjske migracije, a to je odlazak mladih visokoobrazovanih ljudi iz zemlje, odnosno „odljev mozgova“. Kako zaključuje Jerić (2019: 26), s ciljem da riješe ovaj problem, mnoge države odličnim studentima nude stipendije, omogućuju im kvalitetno školovanje (unutar ili izvan granica njihove domovine) te dio državnoga prihoda ulažu u njihovo obrazovanje i profesionalno usavršavanje.

Fenomen odljeva mozgova, osim stručnjaka i visokoobrazovanih pojedinaca, uključuje i znanstvenike koji planiraju napustiti svoju državu ili su već napustili svoju profesionalnu poziciju (Jerić, 2019). Horvat (2004) nalaže da „smanjivanje broja istraživača, njihova društvena marginalizacija, deseterostruko manja ulaganja u istraživanje i razvoj od europskog prosjeka, spor način napredovanja i ovisnost o mentoru, proces elitizacije u znanosti, nedostupna suvremena oprema, literatura i ograničena mogućnost prisutnosti na skupovima i konferencijama te niska znanstvena produkcija, utječe na odlazak znanstvenika u naprednije i propulzivnije znanstvene sredine, koje pružaju više slobode i omogućavaju kreativnost“. U usporedbi s općim migracijama, znanstvene migracije imaju specifičnu prirodu, odnosno motivacija znanstvenika za drastičnom promjenom radne i životne sredine uglavnom se temelji na unutrašnjoj motivaciji koja je povezana sa profesionalnim aspiracijama i očekivanjima, odnosno, pronalaženju boljih uvjeta za znanstveni rad, stvaralaštvo, razvoj karijere, te se motivacija znanstvenika razlikuje od razloga iseljavanja ostalog stanovništva, koji se iseljavaju prvobitno zbog ekonomskih i političkih motiva, materijalnog prosperiteta, sigurnosti i slobode (Jerić, 2019). Nadalje, nedovoljno ulaganje u

STEM područje sve je češći razlog odlaska mladih u inozemstvo u potrazi za kvalitetnijim školovanjem koje će im pružiti optimalno znanje i omogućiti im da budu u tijeku (Troškot, Prskalo i Banović, 2019). Zbog toga Hrvatska gubi buduće stručnjake koji bi mogli biti korisni pri stvaranju dodane vrijednosti. Prema tome, odlazak visokoobrazovanih pojedinaca za državu znači zaostajanje u tehnološkom razvoju (Troškot, Prskalo i Banović, 2019). Stoga, „gubitak onih u koje je Hrvatska uložila velika sredstva da bi ih osposobila za stvaranje dodatne vrijednosti, te činjenica da oni sada kao gotovi „proizvodi“ odlaze u druge zemlje stvarati te vrijednosti, vrlo je nepovoljno za državu“ (Troškot, Prskalo i Banović i 2019: 889).

Grafikon 1. Razlozi razmišljanja o odlasku u inozemstvo

Razlog razmišljanja o odlasku u inozemstvo	Učestalost
Srednjoškolske razmjene/studiranje/stipendije (npr. Erasmus)	27
Stjecanje novog iskustva/osobni razvoj/osamostaljenje	17
Zaposlenje/stažiranje	14
Općenito nezadovoljstvo situacijom u zemlji i politički razlozi	14

Izvor: „Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske“ Friedrich Ebert Stiftung Zagreb, preuzeto s <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/14481.pdf>.

3.1. ODLJEV MOZGOVA

Kako bi bolje razumjeli razloge iseljavanja mladog stanovništva iz RH, moramo obrazložiti pojam „odljev mozгова“. Taj pojam dolazi iz 60-ih godina 20. stoljeća kada se iz Velike Britanije u Sjevernu Ameriku iselio veliki broj britanskih znanstvenika (Troškot, Prskalo i Banović, 2019). Odljev mozgov (brain drain) je pojam koji označava „kretanje ljudskoga kapitala“ koje je prevladavajuće jednosmjerno (Troškot, Prskalo i Banović, 2019: 878). Pojam „mozak“ se odnosi na sposobnost ili neke vještine koje mogu biti vrlo važan resurs, a pojam „odljev“ označava „ritam odlaska“ koji je znatno brži od normalnog te povezivanje ova dva pojma označava brz odlazak nadarenih stanovnika (Troškot, Prskalo i Banović, 2019: 878). Naime, kako bi nerazvijene zemlje i zemlje koje su u razvoju uspjele poboljšati svoje gospodarstvo, odnosno povećati vlastitu proizvodnju i poboljšati standard

stanovništva, moraju stvarati i obrazovati „vrhunske“ stručnjake koji će svojim radom i znanjem pridonijeti razvoju svoje države (Šverko, 2004). No, česta je pojava da upravo takvi pojedinci odlaze i posao pronalaze u drugim državama (Šverko, 2004). Odlazak visokoobrazovanih stanovnika, stručnjaka i znanstvenika (brain drain) označava „gubitak za zemlju koju napuštaju i dobitak za zemlju u koju dolaze“ (brain gain) (Šverko, 2004: 1150).

Prema Golub (2001), vanjski odljev stanovništva neke države moguće je istraživati na dvije razine: potencijalnoj i ostvarenoj. Potencijalni „odljev mozгова“ ili cirkulacija mozgovа može se definirati kao odlazak studenata u inozemstvo nakon završetka fakulteta (Šverko, 2004). Studenti nakon završetka faksa postaju dio „intelektualnoga i profesionalnoga potencijala“ društva te vjerojatno imaju definirane životne planove, koji možda uključuju odlazak u inozemstvo (Šverko, 2004: 1152). Stvarni odljev stanovništva ne može se potpuno utvrditi jer broj onih koji sami traže posao nije uvijek zabilježen (Golub, 2001).

Kako bi iseljavanje mogli označiti kao odljev mozgovа ono mora biti potaknuto potisnim faktorima u matičnoj zemlji i privlačnim faktorima u zemlji odredišta, ali također mora predstavljati izrazit gubitak za matičnu zemlju koji se ne može nadoknaditi (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Jerić (2019: 26) navodi kako „prema teoriji dvostrukog tržišta, uzroci migracije leže u potisnim i privlačnim faktorima koji djeluju u kombinaciji kao podražaji koji utječu na iseljavanje stanovnika, odnosno oni su nužni motivacijski čimbenik zbog kojeg se osobe odlučuju na iseljavanje“. Dakle, potisni faktori predstavljaju čimbenike koji utječu na motivaciju osobe o preseljenju, a privlačni faktori su čimbenici koji oni koji osobu privlače ka zemlji odredišta (Jerić, 2019).

Prema Šverko (2004: 1151) potisni faktori su u većini slučajeva „loše ekonomske prilike u matičnoj zemlji, nezaposlenost, nestabilna politička situacija, diskriminacija, neslaganje s vrijednosnim sustavom zajednice te nepovoljni uvjeti za osobni razvoj, dok su privlačni faktori najčešće bolje ekonomske i političke prilike u zemlji odredišta, više mogućnosti zapošljavanja, veća zarada, bolji životni uvjeti te bolje prilike za profesionalno napredovanje“. Naime, Troskot, Prskalo i Banović (2019: 887) smatraju da primarni uzrok odljeva mozgovа nije nemogućnost pronalaženja posla u struci, već je to „nemogućnost napredovanja u struci te nedostatak kreativnog i inspirativnog okruženja za daljnji profesionalni razvoj“. Adamović i Mežnarić (2003: 147) u svom istraživanju navode kako je

„Hrvatsku do 2000. godine napustilo najviše doktora znanosti (346 ili 40,75%), magistara (319 ili 37,57%) te mladih istraživača (184 ili 21,67%)“.

3.2. POTISNI (PUSH) FAKTORI

Kao što je već spomenuto, migracije su uzrokovane potisnim faktorima u zemlji porijekla i privlačnim faktorima u zemlji odredišta (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Može se reći da su migracije urođene ljudskoj vrsti i postoje oduvijek (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Glavni razlozi migriranja najčešće su „bolja kvaliteta života u zemlji odredišta, stjecanje novih iskustava te loše životne okolnosti u zemlji porijekla“ (Troskot, Prskalo i Banović, 2019: 880). Razočaranost stanjem hrvatskog znanstvenog sistema može se prepoznati po tome što skoro polovina znanstvenika ne bi savjetovala izrazito talentiranom studentu da odabere znanstvenu karijeru (Golub, 2001).

Neka istraživanja pokazuju da iseljavanje stručnjaka u razvijene zemlje uzrokuju čimbenici poput razlike u visini prihoda, više mogućnosti za provođenje znanstvenih istraživanja i stručnog usavršavanja, također bitni čimbenici koji utječu na kvalitetu života, kao što su bolji uvjeti stanovanja, bolji obrazovni sustav i bogatiji kulturni život (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Najčešće se radi se o nezadovoljstvu svim ili samo nekim od najbitnijih čimbenika (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Čimbenici koji najviše utječu na donošenje odluke o preseljenju se mogu podijeliti u četiri skupine: ekonomski, obrazovni, pravni i politički (Troskot, Prskalo, Banović, 2019). Najvažniji su ekonomski razlozi niska primanja, problem stanovanja i nizak životni standard (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Nemogućnost pronalaženja stanovanja značajno pridonosi odgađanju mladih da preuzmu neke trajne društvene uloge i usporava osamostaljenje (Relja, Ercegovac i Čerenić, 2015). Mladi u Hrvatskoj se najviše opterećuju sa socioekonomskim problemima, kao što su nizak životni standard, nedostatak perspektive i nemogućnost zaposlenja. Mladi nezaposlenost više ne gledaju kao pretežno generacijski problem, već je ona dio realnog gospodarskog i socijalnog konteksta i shvaća se kao problem s složenim uzrocima i negativnim konotacijama, ne samo za mlade već i za cijelo društvo (Relja, Ercegovac i Čerenić, 2015). Nadalje, obrazovni razlozi su bolji uvjeti znanstvenog rada i stvaralaštva u inozemstvu, loš položaj znanstvene zajednice u matičnoj zemlji i brojne prilike za napredovanje u inozemstvu (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Pravni čimbenici su nesigurnost i nepovjerenje koje stvara pravni sistem, neučinkovito pravosuđe te neučinkovita i zastarjela administracija

(Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Naposljetku, politički čimbenici su nestabilna državna vlast i visoka stopa korupcije koja se podudara sa stopom odlaska visokoobrazovanih stanovnika iz države (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Dokazano je da države koje imaju nisku stopu korupcije privlače veći broj stranih stručnjaka od država koje imaju visoku stopu korupcije, što istovremeno uzrokuje odljev visokokvalificiranih stanovnika (Troskot, Prskalo i Banović, 2019).

Hrvatski znanstvenik Ivan Đikić u svom pismu navodi da je u kratkom vremenu Hrvatsku napustilo preko 60.000 mladih, a jedan od razloga njihovog odlaska je nepovjerenje u vrijednosni sustav društva. Prema ovome se može zaključiti da je sve prisutniji razlog odlaska visokokvalificiranih iz Hrvatske „nepovoljna situacija u državi i društvu koje odlikuju zamjetne razine mita i korupcije na svim razinama vlasti, sporost i neuređenost pravosuđa, opći demokratski deficit, nedostatak političke kulture, zanemarivanje ljudskih i manjinskih prava, te zaoštavanje ideološke polariziranosti hrvatskog društva“ (Troskot, Prskalo i Banović, 2019: 886).

3.3. PRIVLAČNI (PULL) FAKTORI

Čimbenici privlačenja ljudi u strane države uključuju „visok stupanj organizacije rada, dohotka, kulture stvaralaštva, dostupnost informacija te uređen svakodnevni život“ (Relja, Ercegovac i Čerenić, 2015: 5). Može se reći da je primarni i centralni privlačni faktor u zemlji odredišta prilika (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). To znači prilika za bolju kvalitetu života, bolje radne uvjete, razvijanje karijere, napredovanje te za profesionalno usavršavanje (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Prilika stvara razliku između država koje su pogođene odljevom mozgova i država koje privlače ljude, te se postavlja pitanje što neke države čini privlačnijima od drugih te zašto se baš u te države useljavanju visokokvalificirani stanovnici (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Prema nekim istraživanjima, privlačni faktori su bolji standard života, bolja kvaliteta života, veće plaće, lakši pristup razvijenim tehnologijama te stabilni politički sustav (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Također, jako su važne javne politike koje potiču profesionalne resurse i zapošljivost, kvalitetno obrazovanje, kvalitetu života te povoljnu političku i gospodarsku klimu (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Neka istraživanja ističu da su potisni faktori važniji za masovne migracije, odnosno niže obrazovanu radnu snagu, a faktori privlačenja su važniji za visokoobrazovanu radnu snagu (Troskot, Prskalo, Banović, 2019).

3.4 POSLJEDICE ODLJEVA

Odljev mozгова ima puno negativnih posljedica na zemlje koje migranti napuštaju, a najbitnija je gubitak visokoobrazovanih radnika, odnosno smanjenje ljudskog kapitala što vrlo negativno utječe na gospodarski i ekonomski razvoj zemlje (Sundac i Stumpf, 2016). Za državu odlazak visokokvalificiranih znači gubitak ljudskog kapitala, što izravno utječe na cijelu znanstvenu zajednicu i stvara nesigurnost u vrijednosni sistem cijelog društva (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Odljev mozгова također označava gubitak financijskih resursa jer odlaskom visokoobrazovanih pojedinaca država gubi novac koji je uložila u njihovo obrazovanje, ali gubi i budući prihod koji su oni mogli ostvariti da su odlučili razvijati svoju karijeru u matičnoj zemlji (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Smanjenje ljudskog kapitala u čije je obrazovanje zemlja uložila može zemlju učiniti manje privlačnom za investitore, što negativno utječe na gospodarski rast i državu čini manje konkurentnom na svjetskom tržištu (Sundac i Stumpf, 2016). Naposljetku, kako zaključuju Troskot, Prskalo i Banović (2019: 882), odljev mozгова može dovesti do demografskog sloma države s obzirom na to da gubitkom visokoobrazovanih, najčešće mladih stanovnika, država ostaje bez značajnog dijela populacije u reproduktivnoj dobi.

4. TRENDOVI ISELJAVANJA

Kao što je već spomenuto, Republiku Hrvatsku je kroz povijest zahvatilo nekoliko velikih iseljeničkih valova s time da je posljednji val iseljavanja započeo pristupanjem Republike Hrvatske Europskoj uniji 2013. godine. Za Hrvatsku se može reći da je „tradicionalno iseljenička zemlja“ jer gotovo četiri milijuna Hrvata trenutno živi izvan Hrvatske (Jerić, 2019: 22). Otvaranjem europskog tržišta rada za Hrvate, došlo je do masovnog iseljavanja Hrvata, ali to je za Hrvatsku već postala „tradicija“ jer se u posljednjih stotinjak godina iz današnje Republike Hrvatske iselilo oko 2,3 milijuna ljudi, a razvijene zemlje Europske unije poput Njemačke, Austrije i Irske postale su glavno odredište hrvatskih iseljenika u potrazi za boljim životom (Jerić, 2019). Prema već spomenutim podacima, može se zaključiti da su neki od najaktualnijih migracijskih trendova danas iseljavanje u svrhu obrazovanja te iseljavanje u razvijene države, kao što su Irska i Njemačka.

4.1. ODLAZAK MLADIH U INOZEMSTVO RADI STUDIRANJA

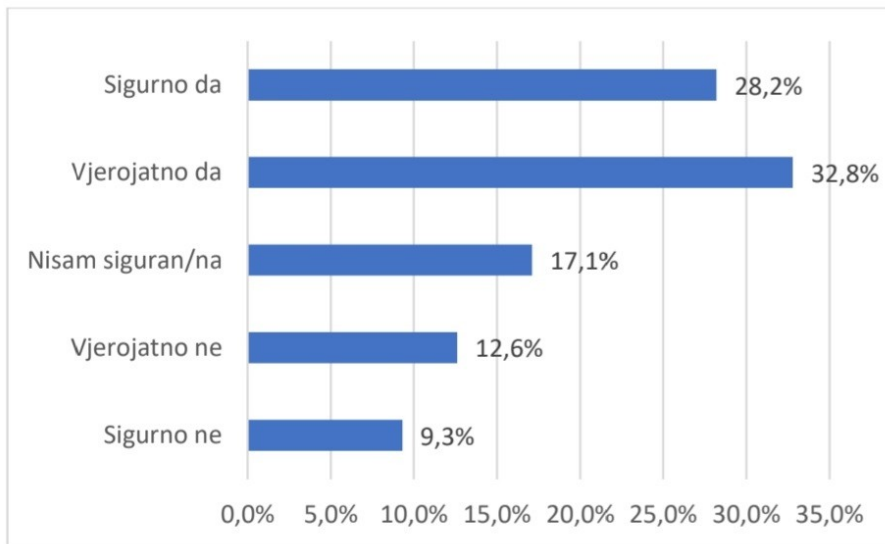
Ovdje je bitno spomenuti pojam cirkulacije mozгова koji se odnosi na boravak u inozemstvu radi određenog perioda studiranja. Cirkulacija mozgov ili kružna migracija je pozitivna pojava migracije, a može se definirati kao privremeno emigriranje pojedinaca (studentata i visokokvalificiranih stručnjaka) koje uključuje njihov povratak u matičnu državu i njihov znanstveni i istraživački doprinos društvu (Troškot, Prskalo i Banović, 2019). Povezanost akademske mobilnosti i odljeva mozgov je direktno povezana uz aktivnu prevenciju države s ciljem zadržavanja perspektivnih studentata i visokoobrazovane radne snage (Troškot, Prskalo i Banović, 2019).

Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju pojavile su se brojne mogućnosti mobilnosti za hrvatske studente. Postotak studentata koji su uključeni u neki program međunarodne razmjene u okviru Erasmus+ programa na godišnjoj razini još je uvijek jako nizak, iako kontinuirano raste, i za razdoblje od 2015. do 2016. godine iznosi samo 1,4% (Kirbiš, 2019). Kirbiš (2019: 234) navodi da „studentska mobilnost potiče razvoj novih kulturnih, društvenih i akademskih vrijednosti, što na individualnoj i društvenoj razini znači veću toleranciju i borbu protiv diskriminacije“, te da „kroz međunarodna iskustva studenti stječu konkurentsku prednost na tržištu rada u Hrvatskoj i inozemstvu, ali i postaju vrijedan potencijalni resurs za oporavak hrvatskoga gospodarstva“. Također, njih čak 90,8% se mogu zamisliti da rade u inozemstvu u budućnosti. Studenti koji imaju međunarodno iskustvo nositelji su novih ideja

što je vrlo povoljno za razvoj inovacija te zato što su jako vrijedan ljudski potencijal važno je pratiti njihove namjere prilikom emigracija i istražiti povezanost međunarodnoga iskustva i sklonosti emigraciji kako bi mogli spriječiti daljnji odljev mozgova (Kirbiš, 2019).

Naime, u 2004. godini je čak 75% studenata razmišljalo o odlasku u inozemstvo, a 22,5% njih sklono je nakon završetka fakulteta posao tražiti u inozemstvu (Kirbiš, 2019). Studenti planiraju otići u inozemstvo prvobitno zbog boljih ekonomskih uvjeta koji im se tamo pružaju, ali također i zbog boljih mogućnosti školovanja i usavršavanja (Šverko, 2004). Prema istraživanju Pavića i Dominikovića (2018) o internetskim društvenim mrežama i migracijama, čak 61% ispitanika razmišlja o odlasku iz Hrvatske nakon završetka studija.

Grafikon 2. Potencijalni odlazak iz RH u razdoblju nakon nekoliko godina od završetka fakulteta

Izvor: „,Internetske mreže i migracije: snaga slabih veza?“ Preuzeto s https://www.researchgate.net/publication/327799449_Internetske_mreze_i_migracije_snaga_slabih_veza .

4.2. ISELJAVANJE MLADIH U IRSKU

Ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju pojavio se trend iseljavanja u Irsku. U Irskoj je i prije ulaska Hrvatske u EU živio manji broj hrvatskih građana, ali tek od 2013. godine kreće jače useljavanje (Iveta, Horvatin, 2018). Do toga je došlo otvaranjem irskog tržišta rada Hrvatskim stanovnicima, koji su se, nezadovoljni stanjem u Hrvatskoj zbog velike stope nezaposlenosti, odlučili iseliti u potrazi za boljim životnim uvjetima (Iveta, Horvatin, 2018). Prema Državnom zavodu za statistiku, iz Hrvatske se u inozemstvo 2016. iselilo 36 436 ljudi. Najveći migracijski saldo je bio zabilježen u Osječko-Baranjskoj županiji (-3634 osobe), a Slavonija je bila u samom vrhu po broju odseljenog stanovništva.

Irska je kroz povijest bilježila visoke stope iseljavanja. Sredinom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća Irska je bila jedna od najsiromašnijih i gospodarskih najnerazvijenijih zemalja Europe. Rančić, Rebac i Pilipović (2010: 28, 29) navode kako „snažan i stabilan gospodarski rast postaje obilježje Irske tek u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća“, kada je „zajedničko djelovanje brojnih unutarnjih i vanjskih čimbenika rezultiralo preobrazbom irskoga gospodarstva, pogotovo u vidu liberalizacije i otvaranja domaćeg tržišta, uspješnog privlačenja direktnih stranih investicija multinacionalnih kompanija, razvoja visokih tehnologija, postojanja fleksibilnog radnog zakonodavstva i sustava socijalne sigurnosti, visoko kvalificirane radne snage koja je stvorena zahvaljujući pažljivo planiranom obrazovnom sustavu koji prati potrebe gospodarstva i smjernice razvojnih strategija, te socijalnog partnerstva između radnika poslodavaca i vlade“. Irski model socijalnog partnerstva jedan je od najbitnijih čimbenika irskog gospodarskog i ekonomskog uspjeha, a radi se o postizanju i održavanju dogovora o socijalnim i gospodarskim ciljevima između radnika, poslodavaca, predstavnika šire društvene zajednice, neovisnih stručnjaka i vlade, okupljenih u Nacionalnom ekonomskom i socijalnom vijeću koji je osnovan 1973. godine. Njihov je zadatak analizirati i izvještavati parlament o strategijama gospodarskog razvoja (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010). Neke od bitnijih odrednica prvog nacrtu sporazuma o socijalnom partnerstvu su sljedeće: umjerenost u radničkim zahtjevima i rast plaća, efektivan sustav oporezivanja poduzeća i znatna ulaganja u stručno obrazovanje (Rančić, Rebac i Pilipović, 2010). Ove gospodarske i ekonomske strategije rezultirale su snažnim gospodarskim razvojem države u sljedećem razdoblju, te je zbog dvostruko bržeg razvoja od većine ostalih država Europske unije prozvana „Keltskim tigrom“ (Iveta, Horvatin, 2018: 256).

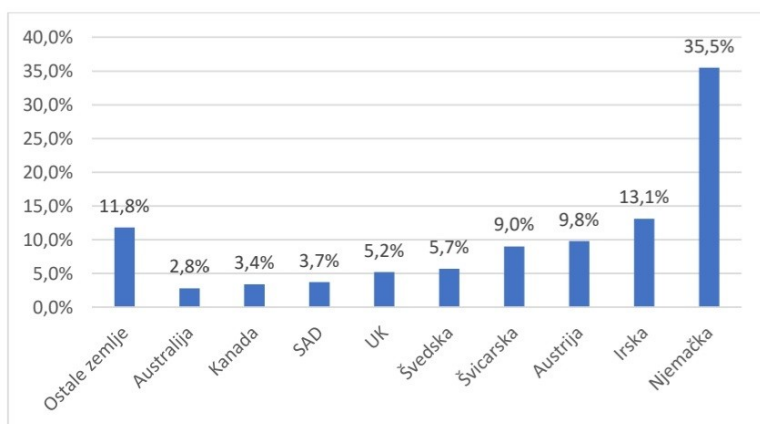
Nadalje, migrantima se najviše poslova nudi u nekvalificiranim, nisko vrednovanim sektorima, poput rada u ugostiteljstvu i trgovini. Na „tipično imigrantskim“ poslovima poput pranja suđa, konobarenja i čišćenja, mjesečno se može zaraditi između 1500 i 2000 eura (Iveta i Horvatin, 2018: 258). Veliki broj hrvatskih građana s visokim obrazovanjem pronalaze takve poslove, koji su izvan njihove struke, zbog redovite tjedne plaće s kojom mogu živjeti bolje nego u Hrvatskoj, iako to ne planiraju raditi cijeli život (Iveta, Horvatin, 2018).

Mnogi mladi imaju želju za životom u liberalnijoj sredini, upoznavanjem novih kultura i naroda te profesionalnim usavršavanjem (Iveta, Horvatin, 2018). Velikom broju ljudi iseljenje je posljednje moguće rješenje za normalan život, ali kod nekih je riječ o svjesnom odabiru, višestrukim potisnim faktorima koji djeluju kao pokretač migracijskog procesa. Irska je za mnoge privlačno odredište zbog engleskog jezika, koji većina znaju barem na nekoj razini, otvorenog tržišta rada te dobre prometne povezanosti. Također, ključna je mogućnost brzog pronalaženja posla. Ali osim mogućnosti zapošljavanja bitno je istaknuti privlačnosti države kao turističke destinacije koju dosta mladih želi posjetiti (Iveta, Horvatin, 2018).

4.3. ISELJAVANJE MLADIH U NJEMAČKU

U migracijskom valu tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća Hrvati su se najviše iseljavali u Saveznu Republiku Njemačku. Oko pola milijuna radnika iseljenih s područja bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, bili su najbrojnija među svim skupinama stranih radnika u SR Njemačkoj. Uključujući neprijavljene radnike, smatra se da je njihov ukupan broj pred kraj osamdesetih bio oko 700.000 (Jurić, 2018). Prema istraživanju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar o povratnicima, petina je migrirala zbog političkih razloga, a dvije trećine zbog ekonomskih ili mješavine ekonomskih i političkih. Politički motivi su prevladavali u prvom iseljeničkom valu poslije rata, a ekonomski od šezdesetih do devedesetih godina (Jurić, 2018). Suvremene migracije prvenstveno su usmjerene na Njemačku, a kao neke od bitnih razloga možemo navesti „razgranate hrvatske migrantske mreže“ koje sežu iz prošlosti i „tradicija“ iseljavanja Hrvatskih stanovnika u Njemačku (Jurić, 2018: 338). Prema istraživanju Pavića i Dominikovića (2018) 35,5% ispitanika se odlučilo za Njemačku kao preferiranu destinaciju.

Grafikon 3. Željena destinacija potencijalnog odseljavanja

Izvor: „Internetske mreže i migracije: snaga slabih veza?“ Preuzeto s https://www.researchgate.net/publication/327799449_Internetske_mreze_i_migracije_snaga_slabih_veza.

Nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. došlo je do pojačanog iseljavanja Hrvata u Njemačku, a masovno je iseljavanje započelo 1. srpnja 2015., kada je Njemačka otvorila svoje tržište rada za hrvatske radnike (Jurić, 2018). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, u Njemačku se 2016. godine iselilo 20 432 Hrvata, a broj Hrvata registriranih u Njemačkoj iznosi 332 605.

Nadalje, mladi stavljaju odgovornost za sadašnju situaciju i masovno iseljavanje ljudi iz zemlje na nesposobne političare, neefikasno pravosuđe i ratne profitera (Jurić, 2018). Među najvažnijim razlozima iseljavanja su „nesposobne poduzetničke elite, vodstvo političkih stranaka te kriminal u privatizaciji i pretvorbi“ (Jurić, 2018: 356). Privatni interesi osoba na vlasti se ističu kao glavni pokretač korupcije u Hrvatskoj. Prema istraživanju o korupciji u Hrvatskoj čak 62% ispitanika predviđa da će se naći u koruptivnoj situaciji, odnosno da će se od njih tražiti neka vrsta naknade u zamjenu za obavljanje određenog posla (Izvešće o procjeni korupcije u 2016. godini, 2016) (Jurić, 2018). Iz toga možemo zaključiti da Hrvatski građani imaju nisku razinu povjerenja prema javnim institucijama. Mladi također smatraju da će u Njemačkoj imati bolju zaradu, bolje uvjete rada te kvalitetniji način života. I naravno još jedan bitan razlog iseljavanja je nemogućnost napredovanja u Hrvatskoj. Mnogim mladim stručnjacima smeta nemogućnost razvoja profesionalne karijere te neki od njih zbog toga odlučuju otići (Jurić, 2018).

U njegovom (Jurić, 2018: 358) se istraživanju pokazalo da su „korupcija, pravna nesigurnost i nemoral političkih elita istaknutiji su od želje za boljom zaradom“. Prema tome se može zaključiti da većina mladih iz Hrvatske ne odlazi radi materijalnog blagostanja, već

im je bitnija sigurnost, poštenje i ispravno ponašanjem u društvu. Prema njihovoj predodžbi Hrvatske, u zemlji nisu usađene vrijednosti poštenja i pravilnog ponašanja.

5. POSLJEDICE ISELJAVANJA MLADOG STANOVNIŠTVA

Iz demografsko-statističkih podataka se može uočiti da stanovništvo Hrvatske obilježava „smanjujući fertilitet, negativni prirodni prirast, emigracijska depopulacija, ukupna depopulacija i starenje stanovništva“ (Nejašmić, 2014: 405). Naime, posljedice iseljavanja mogu se identificirati kao pozitivne i negativne, te kratkoročne i dugoročne. Prividno pozitivna posljedica je smanjenje opće stope nezaposlenosti. Prividna je jer iseljavanje nema utjecaja na smanjenje nezaposlenosti u matičnim državama (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Ako na smanjenje opće stope nezaposlenosti gledamo kao na pozitivnu posljedicu iseljavanja, pritom treba razumjeti da se iseljavanjem smanjuje broj radno sposobnog stanovništva. Nadalje, srednjoročne i dugoročne negativne posljedice odljeva su „mogući poremećaji na tržištu rada, te destabilizacija zdravstvenog, socijalnog i mirovinskog sustava, zbog očekivanog gubitka fiskalne i porezne baze“ (Troskot, Prskalo i Banović, 2019: 881). Kao posljedica odljeva stanovništva „poremećaji na tržištu rada mogu uključivati destabilizaciju baze i strukture radne snage, smanjenje broja radno sposobnog stanovništva, te smanjenje opće stope nezaposlenosti“ (Troskot, Prskalo i Banović, 2019: 881). Kao što je već spomenuto, odljev mozgova kao dugoročnu posljedicu može imati demografski slom države jer gubitkom visokoobrazovanih stanovnika, koji su najčešće mladi, država ostaje bez velikog dijela populacije u reproduktivnoj dobi (Troskot, Prskalo i Banović, 2019). Odlazak visokokvalificiranih stanovnika utječe direktno na znanstvenu i obrazovnu zajednicu i stvara nesigurno okruženje za buduće generacije što smanjuje njihov doprinos društvu (Troskot, Prskalo i Banović, 2019).

Prema istraživanju Potočnik i Adamović (2018: 16) o iskustvu migracije i planiranim odlascima mladih, medijski prikazi iseljavanja mladih najviše zabrinutosti pokazuju kada je riječ o mladima koji se žele odseliti u inozemstvo kako bi pronašli posao. To su mladi za koje se vjeruje da će u inozemstvu izgraditi život kakav žele, a ne mogu u Hrvatskoj. Povećanje ove skupine mladih iseljenika bi prouzročilo smanjivanje demografske baze, pad nataliteta, urušavanje mirovinskog i poreznog sustava te gubitak ljudskih resursa. Ovi strahovi su opravdani jer se mladi izrazito žele odseliti u inozemstvo zbog lošeg položaja na tržištu rada (Potočnik i Adamović, 2018).

Još jedna negativna posljedica iseljavanja je sve manji broj djece na svim razinama obrazovnog procesa. Troskot, Prskalo i Banović (2019: 889) stavljaju pozornost na „postojeći problem smanjivanja broja djece u Hrvatskoj (u posljednjih 10 godina 63.000 djece, od toga 17 % zbog iseljavanja), te se kao jedan od razloga iseljavanja navodi loša klima u znanosti i obrazovanju“. Naime, iseljavanjem mladih osoba stvaraju se 'krnji' naraštaji u dobnom sastavu (brojčano slabi) te se stvara dugoročni utjecaj zbog odljeva reproduktivnog potencijala. Prema tome, okrnjena generacija roditelja utječe na smanjenje broja rođenih, što rezultira starenjem stanovništva, odnosno dovodi do povećanja udjela osoba u starijoj dobi (60 i više) (Nejašmić, 2014). Takve promjene u dobnom sastavu stanovništva Hrvatske sadržavaju dva usporedna globalna demografska procesa, smanjivanje udjela mladih uz povećanje udjela starog stanovništva (Nejašmić, 2014). Starenje stanovništva Hrvatske je počelo početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Usporedba podataka sa popisa iz 1981. i 2011. pokazuje da stanovništvo Hrvatske obilježava vrlo brzo starenje i visoki stupanj starosti. Indeks promjene od 1981. do 2011. pokazuje smanjenje broja mladih (do 34 godine), a pogotovo najmlađih skupina, s druge strane povećanje broja starih stanovnika, a posebno najstarijih dobnih skupina. Indeks starosti (broj starih, od 65 i više na 100 mladih, od 0 do 14) 1981. godine iznosio je 54,4 godine, 2001. je bio 91,9, a 2011. godine 116,3 godine. Iz ovih podataka je očito da u Hrvatskoj ima znatno više starih nego mladih, te se Hrvatska nalazi među europskim državama s najstarijom populacijom (Eurostat 2011) (Nejašmić, 2014). Može se zaključiti da je demografsko starenje proces koji jako nepovoljno djeluje na demografska kretanja, društvene prilike i gospodarski razvoj (Nejašmić, 2014).

Može se pretpostaviti da će u budućnosti poticaji mladih na iseljavanje biti sve jači, čak i nakon poboljšanja stanja u Hrvatskoj. Čak i nakon početka ekonomskog oporavka doći će do porasta nezadovoljstva među građanima jer brzina očekivanih promjena neće biti dovoljna da bi se nadoknadili svi prethodni gubitci iz razdoblja krize, stoga se može očekivati da će broj mladih iseljenika rasti (Potočnik i Adamović, 2018).

6. ZAKLJUČAK

Razlozi iseljavanja Hrvatskog stanovništva su komplicirani i slojeviti. Većina mladih ljudi pomisli na život u inozemstvu barem u jednom periodu svog života, bilo to na odlazak radi studiranja, rad na određeno vrijeme uz povratak ili potpuno preseljenje. Neki ljudi odlaze prvobitno u potrazi za boljim poslom koji će im pružiti materijalnu sigurnost, a neki odlaze zbog želje za upoznavanjem novih kultura i poboljšanjem kvalitete života.

Nezaposlenost je jedna od najbitnijih odrednica iseljavanja. Veliki broj mladih nakon završetka fakulteta ne mogu pronaći posao u struci pa najčešće rješenje traže u inozemstvu. Ali ne odlaze samo visokoobrazovani stanovnici, već i oni koji su nezadovoljni poslom i plaćom u RH. Visina dohotka je također jedan od razloga razmišljanja o odlasku jer većina visokokvalificiranog stanovništva smatra da će imati bolju plaću u inozemstvu, a manje obrazovani stanovnici smatraju da su premalo plaćeni za posao koji obavljaju u RH što uvelike utječe na njihovu kvalitetu života. Nadalje, nemogućnost napredovanja u struci je također vrlo bitna odrednica, osobito za odljev mozgova. Mladi znanstvenici i visokokvalificirani stanovnici odlaze iz Hrvatske zbog brojnih prilika i mogućnosti za napredovanje koje postoje u inozemstvu, što je za njih najvažniji razlog odlaska. U razvijenijim državama, poput Njemačke i Irske, postoje bolji uvjeti za rad i napredovanje što privlači Hrvatske stanovnike na useljenje. Naposljetku, puno mladih odlazi u želji za kvalitetnijim i ispunjenijim životom u liberalnijoj okolini, gdje su u doticaju sa različitim kulturama i imaju bogatiji društveni i kulturni život. To je jedan od važnijih razloga jer većina mladih u današnje vrijeme smatra da je Hrvatska zaostala, primitivna država u kojoj je teško postići određene ciljeve i kvalitetu života.

U usporedbi sa drugim državama, Hrvatska trenutno nema kapacitet kako bi podržala razvijanje mentaliteta svog naroda, s naglaskom na mlađe generacije koje se najviše iseljavaju. Smanjenje znanstvenog odljeva iz zemlje može se postići poticanjem i postizanjem intenzivnije komunikacije i veće integriranosti hrvatske znanosti u globalne znanstvene trendove (Golub, 2001). Izgradnja kapaciteta prema međunarodnim standardima i uključivanje u globalnu i europsku politiku koja se odnosi na kretanje ljudi bi trebala postati obveza Hrvatske vlade (Šakić, 2014). Dakle, nužno je stvoriti bolje mogućnosti i okolnosti za mlade ljude tako da svoje stečeno znanje ulažu u razvoj Hrvatske.

7. POPIS LITERATURE

1. Adamović, M; Mežnarić, S. (2003). Potencijalni i stvari „odljev“ znanstvenog podmlatka iz Hrvatske: empirijsko istraživanje, *Revija za sociologiju*, vol. 34, br. 3-4: str. 143-160.
2. Golub, B. (2001). Opstanak ili bijeg mladih iz znanosti. *Revija za sociologiju*, vol. 32 , br. 1-2: str. 1-15.
3. Jerić, M. (2019). Suvremeno iseljavanje Hrvata: kakva je budućnost Republike Hrvatske? *Oeconomica Jadertina*, vol. 9, br. 2: str. 21-31.
4. Jurić, T. (2018). Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi. *Migracijske i etničke teme*, vol. 33, br. 3: str. 337-371.
5. Kirbiš Škreblić, I. (2019). Međunarodno iskustvo kao mogući prediktor sklonosti studenata prema emigraciji. *Obnovljeni život*, vol. 74, br. 2: str. 233-248.
6. Nejašmić, I. (2014). Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001.: demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme*, vol. 30, br. 3: str. 405-435.
7. Pavić, Ž.; Dominiković, D. (2018). Internetske mreže i migracije: snaga slabih veza? U: Šundalić, A., Zmaić, K., Sudarić, T., Pavić, Ž., Janković, D., Dremel, A., Krivokapić, N. *Sudbina otvorenih granica*. Osijek: Filozofski fakultet.
8. Potočnik, D.; Adamović, M. (2018). Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske. Friedrich Ebert Stiftung Zagreb, str. 1-32.
9. Rajković Iveta, M.; Horvatin, T. (2017). Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije. *Migracijske i etničke teme*, vol. 33, br. 3: str. 247-274.
10. Rančić, N.; Rebac, L.; Pilipović, O. (2010). Izazovi i pouke irskog gospodarskog razvoja. *Časopis Pravnika*, vol. 44, br. 88: str. 24-49.
11. Relja, R.; Ercegović Reić, I.; Čerenić, V. (2015). Potrebe, mogućnosti i namjera odlaska u inozemstvo: Analiza stavova studenata iz Splita(RH) i Sarajeva(BIH). *Andragoški glasnik*, vol. 19, br. 1-2: str. 1-21.
12. Sundac, D.; Stumpf, G. (2016). The Impact of Brain Drain on the Competitiveness of the Croatian Economy. *Economic and Social Development, Book of Proceedings*, str. 199-206. Preuzeto s <https://www.researchgate.net/search/publication?q=book%20of%20proceedings>
13. Šakić, V. (2014). Suvremeni migracijski procesi i njihov odraz na Hrvatsku; Globalni pogled na međunarodne migracije. *Iseljen knjig*, str. 13-21. Preuzeto s

<https://www.pilar.hr/wp-content/images/stories/dokumenti/zbornici/45/>

[Iseljen_knjb_13.pdf](#)

14. Šverko, I. (2004). Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog „odljeva mozgova“ i njegove odrednice u 1995., 1997. i 2004. godini. Društvena istraživanja, vol. 6, br. 80: str. 1149-1174.
15. Troškot, Z; Prskalo Marija, E. i Šimić Banović, R. (2019). Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 56, br. 4: str. 877-904.
16. Horvat, V. (2004). Umjesto „odljeva“ – moguća „cirkulacija mozgova“?, Hrvatska revija, vol. 4, br. 1. Preuzeto s <https://www.matica.hr/hr/333/umjesto-odljeva-moguca-cirkulacija-mozgova-20955/>